

ČESKÁ POEZIE V RUSKU

(Výběr, překlady, vlivy, perspektivy)

LUDMILA BUDAGOVÁ

Moc mě těší, že v našem stárnoucím, ke konci se chýlícím století se něco děje poprvé – totiž naše setkání bohemistů z různých končin světa. Ovšem první kongres světové bohemistiky neznamená, že tato věda dělá první kroky. Má už za sebou velký kus života.

V Rusku literárněvědná bohemistika jako samostatný vědecký obor vykristalizovala až po 2. světové válce. Ale zrodila se již na začátku 19. století jako neoddělitelná součást rozvíjející se ruské slavistiky, která založila tradici vědeckého studia a propagace slovanských literatur (včetně české), otevřela jim cestu do ruské kultury.

Ve svém referátu se zastavím u dynamiky a jen u některých zvláštností recepce české poezie v Rusku.

Poezie se začala aktivně překládat do ruštiny v období českého národního obrození. Na počátku překladů z češtiny leží pravděpodobně *Rukopis královédvorský*. Přeložen byl admirálem A. Šiškovem, bývalým ministrem lidové osvěty a prezidentem Ruské akademie věd, a vydán poprvé již roku 1820. První překladatel se neopíral jen o své skromné znalosti češtiny, nýbrž i o německý překlad *Rukopisu*. Němčina (jako francouzština a angličtina) byla mezi ruskou inteligencí mnohem více rozšířena než čeština a napomáhala překladatelům z češtiny jak na začátku 19. století, před založením kateder slavistiky na ruských univerzitách (fungovaly až od roku 1839), tak i v porevolučních dvacátých a třicátých letech 20. století, po zavření těchto kateder (kdy byli ruští slavisté pronásledováni).

Rukopis královédvorský se překládal několikrát a dosáhl v 19. století asi šesti vydání. Byl brán zcela vážně jako původní dílo 13. století. V nej-reprezentativnější antologii *Slovanská poezie*, vydané v redakci N. V. Gerbela roku 1871, zastupuje starší českou literaturu. A. Gilferding, jeden z prvních překladatelů a badatelů v českém písemnictví, *Rukopis* hájil a kritizoval Němce, kteří prý o jeho původnosti pochybují ze žárlivosti.

Ale přestože původní nebyl a pochybovači měli pravdu, byl stejně dílem senzačním: sehrál velkou úlohu v životě nejenom české, nýbrž i ruské kultury. Prorazil české poezii cestu do ruštiny, inspiroval světový zájem o české národní písemnictví.

Mimo *Rukopisy* první ruští čtenáři české literatury četli básně Jana Husa, Š. Lomnického, Kollárovu *Slávy dceru*, básně od Čelakovského (nej-

častěji se publikovala *Veliká panychida*), Havlíčka Borovského (největší popularitě se těšily *Tyrolské elegie*) a básně K. J. Erbena. Byly publikovány v časopisech i ve sbírkách slovanské poezie a znázorňovaly Rusům impo-
nující vlastnosti české poezie i celé literatury, která "vzkřísila k životu celý slovanský národ uprostřed západní Evropy".¹ Pozoruhodná souvislost: nikoli národ vzkřísil literaturu, nýbrž naopak. Již z prvních výborů (a podíleli se na nich i Češi) se zakládal obraz poezie, která "nikdy neodpovídala ideálům čistého umění".² Neodpovídala jim ani poezie ruská, což usnadnilo vztahy obou literatur na intimní úrovni básnického překladu.

Ruská společnost 19. století měla dost objektivní představu o předních osobnostech české literatury té doby. Ale ta se v leccems rozchází s představou moderní. V předmluvě k antologii z roku 1871 byli za největší české spisovatele označeni Kollár, Čelakovský, Havlíček Borovský, což je pochopitelné, a ještě – Boleslav Jablonský (Karel Eugen Tupý), jehož verše nyní sotva kdo zná. (Osobně je mi však velmi sympatický i svými mravoučnými básněmi, i tím, že jsme chodili stejnými chodbami a dívali se na Prahu ze stejných oken, třebaže v různých stoletích. On – když vstoupil do premonstrátského kláštera na Strahově, já – když jsem byla hostem Ústavu pro českou a světovou literaturu.) Byl jedním z nejpublikovanějších českých básníků v Rusku. Ačkoliv překročil hranice své vlasti, nepřežil svůj čas.

Zcela opačný případ je Karel Hynek Mácha. V 19. století bylo přeloženo (a uveřejněno ve zmíněné antologii) jenom 36 veršů z prvního zpěvu *Máje*. Ale ač skoro nepřeložen a nepopulární, nějakým zvláštním způsobem proniká do ruského básnického vědomí, připomíná se.

Přiblížil se ruské poezii stříbrného věku, kdy se česko-ruské básnické vztahy staly důvěrnějšími a rovnoprávnějšími, kdy přitlumily svou funkci vyhraněně buditelskou a do popředí vyzdvihly funkci estetickou.

Na začátku 20. století se stala česká poezie objektem upřímného zaujetí některých ruských básníků. K nim patří i Konstantin Balmont. Jeho velkou láskou byl Vrchlický. Kvůli němu se naučil česky a začal ho překládat, jak se přiznal, pro "radost doteků vlastní duše, toho, co je v ní nejbarevnější a nejněžnější, co je a bylo v ní původně slovanské".³ Ale Balmont neobdivoval jenom Vrchlického. Zdůrazňuje velkou lásku Slovanů k vlasti odvolává se Balmont nikoli na Kollárovu *Slávy dceru*, nýbrž na Máchův *Máj*, na verše loučení k smrti odsouzeného s domovem.

---

¹ A. Gilferding in *Poezija slavjan*, red. N. V. Gerbel, St. Peterburg 1871, s. 336.

² Tamtéž, s. 327.

³ J. Vrchlický: *Izbrannyje stichì*, sv. 24, Praha 1928.

(...)

tam na své pouti pozdravujte zemi.
Ach zemi krásnou, zemi milovanou,
kolébku mou i hrob můj, matku mou,
vlast' jedinou i v dědictví mi danou,
šírou tu zemi, zemi jedinou! –

V Balmontově nedokonalém překladu znějí takto:

Vy v svojom bogomolji poklonitěs zemle.
Ach, krasivoj zemle, toj lubimoj zemle
Kolybeli mojej i mogile mojej
To rodimaja mať, vse vladenije moje
Vse nasledstvo moje, šir jedinoj zemli.

"To zazpíval Čech," psal Balmont, "ale v ruském srdci se tento podivuhodný vzdech jeví jako jeho vlastní láska a vlastní stesk." Balmont už žil v emigraci, strašně se mu stýskalo po domově a snad nikdo lépe než Máchá nedovedl tento jeho stesk vyjádřit.

Je vidět, jak se mění sémantika přívlastku "slovanský": V Rusku 19. století se spojuje s národním obrozením, vlastenectvím, občanskými city a tužbami. U Balmonta se "slovanský" spojuje s duševním bohatstvím a také s vlastenectvím. Jenomže láska k vlasti se mění v něco úplně důvěrného, intimního, pro svůj výraz hledá spíše lyrické obrazy a intonace. A proto byl Máchá Balmontovi bližší než Kollár.

"Ruské srdce", "vlastní duše" – tato Balmontova slova ve spojení s českou poezií svědčí o tom, že se básnické česko-ruské kontakty prohlubovaly, proměňovaly se ve vnitřní kontakty příbuzných duší.

O předpokladech takových kontaktů svědčí podivuhodná shoda obrazů české a ruské poezie, dotýkajících se některých blízkých motivů. Uvedu jenom jeden příklad. Ve své znamenité řadě asociací spojených s motivem uplývání času, zániku všeho, co bylo a je, a co přece nechá po sobě stíny, vzpomínky, dozvuky, stopy, Máchá používá nehmatatelné, ale smyslové obrazy, přístupné lidskému zraku a sluchu: "zbertěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk, / zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit". Mladý ruský básník S. J. Nadson, velmi populární koncem 19. a začátkem 20. století, v některých obrazech své proslulé básně, která zněla jako jeho vlastní epitaf, opakuje Máchu skoro doslovně:

Ne govorité mně: on umer – on živjot.
Pust' žertvennik razbit, – ogoň ješčo pyljajet.
Pust' roza sorvana, – ona ješčo cvetjot.
Pust' arfa slomana, – akkord ješčo rydajet.

Nejde o vliv Nadson Máchu nečetl a neznal. Jde o souznění duší, o souznění dvou básnických kultur.

Po Říjnové revoluci se proces pronikání české poezie do Ruska zpomalil a ochabl. Myšlenka slovanské vzájemnosti byla potlačena myšlenkou vzájemnosti třídní. To zbavuje rusko-slovanské vztahy těch předností, které měly ve starém Rusku. Potůček básnických překladů z češtiny se zužuje do jednotlivých publikací v časopisech a sbírkách revoluční poezie. Mezi nimi jsou Wolkerova *Balada o očích topičových*, dvě malé sbírky od Ilji Barta, něco z S. K. Neumanna a V. Nezvala (z jeho sociálních blues).

V předvečer a na začátku 2. světové války se zvedá nová vlna zájmu o českou (a vůbec slovanskou) poezii na základě společného boje proti fašismu.

Revoluční tendenci výběru básní pro překlad střídá vlastenecká a protifašistická tendence. Opět se užívá přívlastek "slovanský" ve slavnostním obrozeneckém slova smyslu. I ve výběru z české poezie už dostávají přednost nikoli revoluční, ale vlastenecké motivy.

V dubnu roku 1939, měsíc po okupaci Čech a Moravy, časopis *Novyj mir* publikuje (v Rusku už asi posedmé) *Rukopis královédvorský* v novém překladu. Sousedí s materiály XVIII. sjezdu strany a se Stalinovým článkem o Sverdlovovi. Překladatel Ivan Novikov hájí *Rukopis* jako součást české kultury a Václava Hanku jako velkého básníka. Na začátku Velké vlastenecké války se v ruštině objevuje Horův *Jan houslista*,⁴ Viktor Dyk a jeho báseň *Země mluví*.⁵ Redakci časopisu už nezajímají jeho politické názory, protože – jak se psalo v poznámce – "byl vždycky rozhodným přívržencem boje proti germánským agresorům, ohrožujícím existenci českého lidu".⁶ Za války vyšla sbírka poezie a prózy J. Nerudy (1944). Po válce Holanův *Dík Sovětskému svazu*, fragmenty z *Rudoarmejců* (1947), Hrubínův *Pražský máj* (1947).

V prvních poválečných letech dochází v Rusku k systematickému zkoumání a propagaci české literatury a poezie. Přes dramatické komplikace tohoto procesu, spojené s dramaty poválečných dějin Československa a se situací v Sovětském svazu, přes agresivní zásah tendenční ideologie do literárněvědné bohemistiky, přes seznamy zapovězených básníků (po 1948 a 1968) – je to období velice produktivní z hlediska intenzity, hojnosti, kvality a funkce básnických překladů z češtiny. Zastavím se krátce u úrovně a funkce překladů.

---

⁴ *Okťabr* 1941, č. 9-20.

⁵ *Internacionalnaja literatura* 1941, č. 9-10.

⁶ Tamtéž, s. 294.

Nové překlady z české poezie (klasické i moderní) dávají zpravidla lepší představu o básnických talentech než překlady starší (ze začátku 19. i začátku 20. století). Jsou mezi nimi pravé skvosty překladatelského umění jako například Nezvalův *Edison* v překladu Davida Samojlova nebo Hrubínova *Hirošima* v básnické interpretaci R. Rožděstvenského. Zvýšila se i úroveň překladů básníků 19. století: znějí mnohem moderněji než v překladech starých. Ovšemže byly i případy, kdy nový moderní překlad zaostal za starším: nové překlady Kollárový *Slávy dcery* jsou místy mnohem horší než Bergův překlad z 19. století. Nikolaj Berg byl stylisticky blíží Kollárovi než sovětský básník Šervinskij. Bergův překlad má zvláštní vůni starých časů, nese v sobě prach minulých staletí.

Vyskytují se dosti zajímavé příklady úmyslného lexikálního odstupu od originálu, když použitá slova změnila v novém historickém prostředí svůj původní smysl.

Všichni sovětští překladatelé Máchova *Máje* svorně vynechávali "první máj" z verše: "Byl pozdní večer – první máj". A. Golemba a V. Lugovskoj ho nahradili souslovím rytmicky stejným "rannij maj" (raný máj), D. Samojlov – "junnyj maj" (mladý máj). Jenom N. Berg v 19. století klidně nechal ten "první máj". Nebyl ještě zatížen žádnými ideologickými představami a neměl strach, že jeho čtenáři spojí první den máje s mezinárodním svátkem proletariátu. Svým pocitem života byl blíží Máchovi než současníkům dělnického hnutí.

České básně se vlévaly do ruské poezie jakoby dlouhým, táhlým proudem po dvě století. V průběhu času se měnila nejen prudkost proudu, náplň a úroveň básnických překladů z češtiny. Měnila se i jejich funkce. V 19. století hrály buditelskou osvětovou úlohu: měly seznámit ruského čtenáře s kulturou příbuzného, ale málo známého národa. Na začátku 20. století se zřejmě projevovala funkce estetická. Překládala se poezie schopná dát vzrušující estetické prožitky. Po revoluci, v meziválečném a válečném období, plnily překlady politickou funkci, měly především potvrdit správnost marxistické koncepce dějin a umění, dát posilu v boji s fašismem a imperialismem. (Trochu schematizují, abych vyjádřila to hlavní.) Po válce tyto funkce splývaly, střídaly se, navzájem se nahrazovaly a doplňovaly, což často záleželo na politické atmosféře i na osobní iniciativě bohemistů a překladatelů. V šedesátých letech dostaly překlady z češtiny ještě jednou komplementární funkci: přinášely do ruské poezie to, co v ní chybělo, co bylo zničeno. A v tom mají největší zásluhu překlady z české avantgardní poezie, z níž nejvíce se překládal V. Nezval.

Lákal ruské bohemisty a básníky nikoli svým revolučním postojem (jenž mu snadno otevíral dveře do nakladatelství). Lidská srdce otvíral Nezvalův avantgardismus, výbušný lyrický talent, moderní způsob výrazu, jeho asociace. Do vážné ruské poezie přinesl poetistickou hravost. Svému překla-

dateli D. Samojlovovi umožnil říci: "Ja sdělal vnov poesiju igroj"(1981). Nezval přispěl k modernizaci ruského verše, k jeho uvolnění, přispěl k zásnubám sovětských básníků s evropskou avantgardou, s "novým básnickým vědomím" proklamovaným především Apollinaiem.

Právě Nezval, se kterým se ruský čtenář seznámil dřív, zprostředkoval Apollinairovo zakořenění do ruské kultury. První Apollinairův výbor se objevil v ruštině až v roce 1967, kdy Nezval byl u nás již dobře znám. Autor doslovu k tomuto výboru N. Balašov argumentuje Nezvaem, když vysvětluje možnosti polytematického *Pásma*, jehož strukturu Nezval obdivoval a používal.

Se Zavadovou *Panychidou* pronikly do ruské poezie básnické tradice zapomenutého baroka. S českými překlady zdomácněl i vers libre, natolik cizí ruské poezii, že se v prvních poválečných překladech proměňoval ve verš nerýmovaný, ale metrický.

Další perspektivy života českých básníků v ruské poezii jsou nejasné. Zúžily se vydavatelské možnosti. Ideologickou cenzuru nahradily finanční těžkosti. Pravděpodobně zas přišla doba řídkých časopiseckých publikací jako ve dvacátých a třicátých letech – jenomže z jiných důvodů. Posledními básnickými překlady z češtiny byly překlady samizdatových básníků Ivana Wernische, Egona Bondyho a Pavla Šruta.⁷

Na počátku básnického potoka z Čech do Ruska leží oficiálně uznané dílo – *Rukopis královédvorský*. Nyní (nechtěla bych říci "na konci") se česká poezie projevuje v Rusku tvorbou básníků nedávno ještě zakázaných, nemajících nic společného se žádnou oficialitou. V tom je něco symbolického: od oficiálních vztahů k neoficiálním, upřímnějším, subjektivnějším – v tom je určitá dynamika česko-ruské kulturní spolupráce. A v těch neoficiálních kontaktech je její budoucnost.

A ještě jedno, čímž bych chtěla zakončit svůj příspěvek: Každý z ruských bohemistů přítomných na tomto kongresu přispěl ke zdomácnění české poezie na ruské půdě. Ale česká poezie nebyla pro nás nikdy výlučně objektem vědeckých zájmů, ale spíše subjektem osobního života. Předurčila vztah k Čechám, ba, i ke světu vůbec. Přináší badatelům krásné prožitky a dojmy, "svátek duše" – jak její působení určil Konstantin Balmont.

A za to jí patří poděkování a láska.

---

⁷ Překladatelka G. Buškovová, *Inostrannaja literatura* 1993, č. 7.